

Pretisci iz graditeljskog tiska

U ovom broju objavljujemo pretisak članka *Palača Prve hrvatske štedionice u Zagrebu* iz časopisa

VIESTI

DRUŽTVA INŽINIRA I ARHITEKTA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

XXI, 6 i 7 1900.

Prof. dr. sc. **Dražen Aničić**, dipl. ing. građ., redoviti član Akademije tehničkih znanosti Hrvatske

PALAČA PRVE HRVATSKE ŠTEDIONICE U ZAGREBU

U roku od svega petnaest mjeseci u središtu Zagreba izgrađena je 1898-1899 palača Prve hrvatske štedionice. Impozantnu, reprezentativnu i bogato urešenu trokatnicu s podrumima, visokim prizemljem i kupolom koja obuhvaća Ilicu, Preradovićev trg i dio Bogovićeve ulice i ima ukupnu površinu od oko 10.200 m² izgradili su domaći sinovi od domaćega materijala, a u zgradu su ugrađeni i mnoge tehničke novosti za ono doba. U članku, čiji pretisak sljedi, arhitekt Josip pl. Vancaš detaljno opisuje zgradu, gradnju i sudionike. Ova velika poslovno-stambena zgrada, osim prostorija štedionice imala je pivnicu (s ledarom za rashlađivanje pića), narodni kasino, mnoge dućane, 20 velikih najamnih stanova te 8 podvorničkih stanova. Prostorije su se grijale radiatorima s toplom vodom iz centralne kotlovnice te toplim zrakom. Stanovi su imali kupelji s kupeljskim pećima, električna zvonila, a poslovni prostori kućne telefone. Zgrada je imala autonomnu električnu centralu snage 32 kW a motori pokretani plinskom turbinom snabdijevali su 1350 žarulja snage 16-25 svijeća. Po noći (radi noćnog mira) rasvjeta se osiguravala sustavom akumulatora koji bi se po danu punili. Banka je imala dva čvrsta trezora od betona i traverza, a za noćnu sigurnost bili su zaduženi štedionički stražari. Građevina je izgrađena na betonskim temeljima. Nosivo zide svrstano je u tri kategorije, ovisno o opterećenju (opeka u vapnenom mortu, opeka u cementnom mortu, klinker opeka u cementnom mortu). Ugrađeni su materijali koje danas više ne poznajemo: pregradni zidovi su ljeveni od sadrenog cementa, ravni krovovi su od drvenog cementa, neke žbuke su od papirosita (njeka kamenu slična i tvrda bielkasta žbuka). Po mnogim detaljima zgrada je naročita: obiluje kipovima reljefima, štukaturama, kovanim stubišnim ogradama, lijepim kaljevim pećima...I za današnje prilike čini se nedostižnim da bi se tako velika zgrada za samo sto dana mogla sagraditi do krova, a za petnaest mjeseci i svečano otvoriti. U izvedbi je, što na gradilištu, što u radionicama, sudjelovalo 600-800 domaćih majstora i radnika. Svi nositelji posla poimenično su navedeni i pohvaljeni za savjestan rad. Troškovi građenja ove velebne građevine iznosili je 123 krune/m². A toliko je u to vrijeme iznosila mjesečna plaća bolje plaćenog činovnika! Tko bi danas po toj cijeni i u takvom roku mogao sagraditi sličnu zgradu ?

PALACE OF THE FIRST CROATIAN SAVINGS BANK IN ZAGREB

The palace of the First Croatian Savings Bank was built in record time of fifteen months in the center of Zagreb, in 1898-1899. This imposing, representative and richly ornamented three-story building, with basements, high ground story and cupola overlooking the Ilica street, Preradović's square and Bogović's street, and occupying an area of about 10,200 square meters, was built by domestic builders using domestic material, and many technical features, quite novel at that time, were installed in the building. In the article, whose reprint is given below, the architect Josip pl. Vancaš gives a detailed description of the building, its construction and participants in the construction process. This combined office and residential building had, in addition to space reserved for the savings bank, a beer hall (with icing unit for cooling the drinks), a popular casino, many department stores, 20 big apartments for rent and 8 janitor apartments. Rooms were heated by radiators using hot water coming from the central boiler room, and by hot air. The apartments had baths with bath stoves, electric bells, and house entrance phones were provided for the portion of the building reserved for offices. The building had an autonomous electric power plant with 32 kW capacity, and the motors, activated by a gas turbine, provided power for 1350 electric bulbs, ranging from 16 to 25 standard candles in intensity. To eliminate noise, during the night the complex was powered by a battery-based system which was charged during daytime hours. The bank had two strongrooms made of concrete blocks and steel beams, and bank's watchmen were responsible for night-time safety. The building was built on concrete foundations. The load-bearing masonry walls can be classified into three categories, depending on load they are required to withstand (bricks in lime mortar, bricks in cement mortar, clinker bricks in cement mortar). The builders applied materials that are no longer in use: partition walls were built using gypsum cement, flat roofs are made of wood cement, some plasters are of the so called papirosit (a type of whitish and hard plaster, similar to stone). Many details contribute to the outstanding appearance of this building: it abounds in sculptures, reliefs, stucco work, forged stair railings, beautiful tile stoves ... Even today, it seems quite unbelievable that such a huge building could have been raised to roof level in one hundred days only, and that it in fact ceremoniously opened its doors to general public in no more than fifteen months. Some 600 to 800 domestic craftsmen and construction workers participated in the construction, some of them on the site itself, and some in various workshops. The name of every contractor that participated in this enterprise is cited and every one of them is commended for diligent work. The cost of construction of this splendid edifice amounted to 123 krunas per cubic meter. This in fact corresponded to no more than a monthly salary of a higher public official! Who would nowadays, at that price, and in such a short time, succeed in building such an edifice?

VIESTI

DRUŽTVA INŽINIRA I ARHITEKTA

U HRVATSKOJ I SLAVONIJI.

U Zagrebu, dne 1. listopada 1900.

Palača prve hrvatske štedionice u Zagrebu.

(Sa 3 priloga.)

Od kada se je Zagreb počeo u donjem gradu sve više i više razširivati, uvidilo je ravnateljstvo prve hrvatske štedionice, nalazeće se od god. 1849. u gornjem gradu, da mora premjestiti svoje uredske prostorije također u dolnji Zagreb, gdje se je cijeli trgovački život već od dugo usredotočio. Glavna skrb bijaše naći zgodno gradilište za dostojnu zavodsku zgradu, u koju je nakana bila oveci gradjevni kapital koristonosno uložiti.

Baš u dobar čas po ovu namisao desilo se je, da je naknila kr. zemaljska vlada prodati tako zvano staro kazališno gradilište, ležeće na uglu Ilice i Preradovićevoga trga. Prigodom javne dražbe dostala je prva hrvatska štedionica kupujom veći zapadni dio — oko dvije trećine cijeloga zemljišta — u izmjeri od 3752·75 m² troškom od 464.000 kruna za gradnju svoga zavoda. Gradilište ovo najpovoljnije je, jer leži upravo u središtu trgovačkoga dijela grada Zagreba.

Trebalo je ali i ovakovo zgodno mjesto racionalno izrabiti. Zadaća, postavljena osnivačelju gradnje morala je odgovarati tomu principu, pa su s toga s Ilice i Preradovićevoga trga smješteni koristonosni dućani i stanovi, a zavodske prostorije položene su u ograženi dio zemljišta, dakle u novootvorenu Bogovićevu ulicu, nu ipak tako, da im je ulaz u oktogonu zgradu, sreću pasaze, i da je ulaz vidljiv iz Ilice — glavne prometne ulice Zagreba. U koliko je time racionalno rješenje rasporeda prostorija uspjelo, neka se prosudi iz priloženih nacerta kao i iz slijedećega opisa.

Dostojanstvena, trokatna palača prve hrvatske štedionice zaokružena je trima ulicama, te se priključuje u Ilici palači hrvatske eskomptne banke duljinom lica od 41·50 m. i čini sa potonjom palačom skoro jednu arhitektonsku cjelinu. Prema Preradovićevom trgu je palača sa strana slobodna, pak s toga i čini ovaj dio lica (79·90 m. dug) najbolji utisak; lice u Bogovićevoj ulici dugačko je 54·40 m. i tiče se još ne zagrađenoga gradilišta.

Vanjština zgrade akoprem imade karakter moderne trgovačke i najamne kuće, to ipak nije izgubila monumentalnost, koja je povišena jasnom diobom lica te mirnim gradjevnim oblicima i uresima, izvedenim u moderizirajućem empire-slogu.

Kod velikih protoga lica potrebno je bilo oživiti jih time, da su prekinuta srednjim i uglavnim dosta izbočenim rizalitima, koji se završuju velikim kupolama i visokim tornjevima, dižućim se povrh krovova. Plateau (ravnjak) kupole srednjega rizalita na Preradovićevom trgu nalazi se 33 m. nad pločnikom, te do vode na nj udobne stube a tko se je popeo na taj ravnjak (plateau) imade prijegled na cijeli struktivni razvoj zgrade, koji mu se je kao floerit pod nogama razvio a digne li oko, to ga začarava široki pogled divne mu okolice, što je lahko shvatiti, ako reknemo, da se spomenuti ravnjak nalazi u visini prvokatnih

prozora gornjogradske gimnazije na Strossmajerovom šetalištu. Neodvojbeno je kupola na Preradovićevom trgu arhitektonski opravdana, ali bi se na prvi pogled moglo reći, da je kupola nad rizalitom u uskoj Ilici suvišna, nu pogledamo li na palaču štedionice i onu hrvatske eskomptne banke, koje donjekarke arhitektonsku cjelinu tvore, sa Strossmajerovoga šetališta, uviditi ćemo, da je ovakovo rješenje upravo potrebno bilo, jer se je morala istaknuti sredina ove skupine kuća, da se zadrži jedinstvenost façade obijuh palača, pošto se im vijenci i prozori u istoj visini nalaze. U ovom dijelu palače leži glavni ulaz u štedionicu. Jer je toranj nad uglavnim rizalitom eskomptne banke završen sa otvorenim završkom, to su i oni štedionice slično načinjeni, da se uzdrži ravnotežje.

Prije nego završimo u unutarne razdjeljenje zgrade reći nam je koju o veličini zgrade. Od 3752·75 m² velikoga gradilišta otpada 392·75 m² na dvorišta a 360 m² na staklom pokrivene pasaze, po tomu iznaša zagrađena ploha u prizemlju 3000 m², koja se ali u gornjim spratovima umanjuje tako, da iznaša u drugom katu samo 2380 m² gdje na dvorišta 1372·75 m² otpada. Za ovako silnu zgradu, pod čijom se cijelom plohom nalaze podrumi, bio je dakako i razmjerno velik iskop zemlje, koji okruglo 11.000 m³ iznaša. Usporedno s'otom množinom iskopa idu i ostale količine gradjevnog rada i materijala. Zidja nije ništa manje od 17.000 m³ izvedeno, za koje je potrošeno 4.200.000 opeka, 35.000 klinkerskih opeka, 80 vagona vapna, 40 vagona portlanskog a 42 vagona Roman-cementa 62·0 m³ pijeska, 1800 m³ šljunka, 5600 kilograma sadre, 38 vagona željeznih traverza, 56·020 kg. saponi i konstruktivnog željeza i 7287 kg. cijevi iz lijevanoga željeza, pa je potrošeno i oko 18.000 m³ vode, od kojih neznatan dio otpada na piće radnika.

Čitamo li gornje brojeve, pa kad još znademo da su temelji ove kuće opterećeni sa oko 30.000.000 kg., čuditi ćemo se, da je ta palača započeta 1. kolovoza 1898. za 100 koledarskih ili 75 radnih dana stojala već pod krovom i da je koncem listopada 1899. bila već sasvim dovršena!

Cijela palača može se razdijeliti u 3 međjusobno sasvim nezavisne kuće i to: prva kuća u Ilici sa pasazama i štedioničkim traktom, druga uglavna kuća u Ilici i na Preradovićevom trgu i treća sa rizalitom i doksatom na Preradovićevom trgu.

Vanjština trokatne, a djelomično i međjukatom providjene zgrade, izvedena je kako već spomenusmo u moderizirajućem empire-slogu; uglave i rizalite markiraju urešene kupole i toranjski završci. Visoko nadzidje ispod srednjih kupola urešeno je figuralnim reliefima; onaj u Ilici predstavlja alegoriju štedljivosti, dočim onaj na Preradovićevom trgu predstavlja

s jedne strane sva sredstva blagostanja i marljivosti s kojim „Hrvatska“ (srednji kip) podiže znanosti i umjetnosti a podupire starost i siromaštvo. Kameni kipovi nad vijencem pred iličkom kupolom, predstavljaju trgovinu i industriju.

Stupimo sada u unutrašnjost zgrade kroz glavni ulaz s' iličke strane. Ulaz ovaj udubljen je i natkriven okruglim balkonom poduprti dvama atlantima, otvara se našem vidu u vrlo lijepoj perspektivi, reč bi žila kucavica cijele zgrade t. j. bazarski prolaz — pasaža. Pasaža, sa bogatom faćadom i ukusnim kiparijama urešeni staklom pokriveni i lijepo potaracani hodnik od 5-20 m. širine i 7-00 m. visine, probija palaću na dužinu od 36-00 m, gdje se onda raširuje u 12-50 m. široki i 17-50 m. visoki oktagon, pokriven željeznom kupolom nadkrivenom sa krasnom slikarijom na staklu. Od oktogona lomi se smjer pasaže naprama izlazu iz palače, nalazećem se na uglu Preradovićevoга trga i Bogovićeve ulice. Kao što u oktogonu tako i u pasažama nalaze se obostrano u prizemlju dućani a u poluspratu poslovnice, a gdje se to radi rasporeda tlocrta načiniti dalo nije, naredjeni su izlozi tako da se jednoličnost pasaže niti najmanje neprekida.

U smjeru iličke pasaže a u oktogonu nalazi se glavni ulaz u štedioničke uredske prostorije, koje su spolja sa bogato urešenim željeznim vratima osjegurane. Pred ovim ulazom načinjeno je maleno, ukusno faćadirano predvorje, na kojega se desnoj stijeni nalazi spomenploča iz sienita sa sljedećim lapidarnim natpisom:

„Prva hrvatska štedionica osnovana otačbeničkim pregnućem za boljak naroda god. 1846. podigla je pod predsjedanjem svoga po redu petoga predsjednika Miroslava grofa Kulmera a za uprave svoga trećega ravnatelja Milivoja Crnadka ovu palaću svojim svrhama po osnovi arhitekta Josipa pl. Vancaša u godinama 1898. i 1899.“

Iz predvorja ulazi se u glavno štedioničko stubište u kojem su sa obe strane načinjene stube iz mramora do I. kata; naslon obostranog ovog stubišta izradjen je takodjer od ulaštenog mramora a riese ga kandelabri od ulaštene žute mjedi. Stijene i strop stubišta izradjene su bogato iz sadre i umjetnog mramora te su ukusno islikane i djelomično pozlaćene.

Iz prizemlja stubišta vode, roletama iz valovite lime osjegurana vrata u veliku blagajničku dvoranu. Dvorana prolazi kroz dva kata, u sredini je prostor za stranke a naokolo pram ulici i dvorištima uredski prostor činovnika. Mramorni stupovi okružuju srednji prostor za stranke te prolaze kroz dva kata, spojeni su gredjem i viencima i završuju u I. katu velikom užljebinom, vrhu koje se urešeno stakleno nadsvjetlo nalazi. Stupovi dvorane nose stropove postranih prostorija a i jedan dio dvorišnoga glavnoga zida. U viencima i pojasima te arhitravima ponamještan je bezbroj električkih svjetiljaka. Slikarija dvorana slična je kao u stubištu, i dijelovi vienaca i arhitektonske česti su pozlaćeni.

Na desnoj strani, tik blagajničke dvorane prama Bogovićevoj ulici, od glavnoga uličnoga zida ali sa hodnikom odijeljen, nalazi se tresor, t. j. sigurno spremište za vriednostne papire, knjige te „safes deposits“ stranaka, pak je tresor i od ostalih strana opkoljen uredskim prostorijama odnosno podvorničkim stanom tako, da je sa svijuh strana potpuno osjegurana. Položaj tresora jest dakle takav, da već i time — negovoreći o konstrukciji samoj — pruža najveću sjegurnost štedionici i strankama za njene uloške. Ispod ovog prizemnog tresora nalazi se u podrumu isto tako veliki tresor, kojega opkoljuje kontrolni hodnik. Zidje tresora izvedeno je u portland-cementu, pa je za unutarnju stranu tresora upotrijebljena obična opeka, dočim

je izvana izmjenice na 30 i 45 cm. zidano sa klinkerskim opekama a u svakom stojećem sljubu potanjega zidja umetnuta je po jedna šibka od švedskog oćjela 60-6½ mm. debljine. Pod podrumskoga tresora načinjen je od betona, u koj su plosnato položene traverze od 13 cm. visine, i to jedna do druge. Strop među podrumom i prizemljom takodjer je među traverzama betoniran na način Monier, pak su traverze položene u razmaku od 30 cm., dočim pako su one, što tvore strop prizemnog tresora, od 16 cm. visine i kao što u podrumu jedna do druge poredane. Traverze su tuž na visoko položene i nad njima izveden 30 cm. debeli betonski sloj. Tresori neimaju nikakvih prozora, nego se rasvjetljuju električkim svjetlom, koje ali tek onda funkcionirati može, ako su debela željezna oklopna vrata otvorena. Izim oklopnih vrata načinjena su u svakom otvoru još po jedna rešetkasta vrata od željeza, kao zatvor po danu kad su naime oklopna vrata otvorena. U prizemni tresor ugrađene su naokolo otvorene željezne galerije, do kojih vode unutar tresora željezne stube.

Vratimo se opet u stubište kojim smo prispjeli u gornji kat. Sa prostranog predvorja pruža nam se lijep vidik s'jedne strane u oktagon iličku pasažu, a s' druge strane u blagajničku dvoranu jer kako gore rekosmo, prolazi blagajnička dvorana kroz dva kata. U I. katu opkoljuju istu s'jedne strane predvorje kao istup stuba, od drugih dvijuh strana vode hodnici u uredske prostorije predsjedništva, ravnateljstva i ine urede, dočim se od četvrte strane priključuju uz dvoranu prostorije dopisništva i knjigovodstva. Na uglu Preradovićevoга trga i Bogovićeve ulice nalazi se velika s'jednička dvorana sa uglovnim doksatom, te je ova kao što su i prostorije ravnatelja, predsjednika, cenzora i parloara bogatije od ostalih prostorija urešene, islikane i plastičnim sadrenim stropovima providljene.

Osim glavnim štedioničkim stubama spojene su uredske prostorije prizemlja sa onim prvoga kata takodjer i pobočnim stubama, ležećim blizu tresora, te služe samo štedioničkim činovnicima, koji i jedino po produljenim ovim stubama do podzemnog tresora doći mogu.

Sve uredske prostorije kao što i hodnici i stubište griju se parom na niski tlak. Središnji ogrievni prostor nalazi se u jednom dijelu podruma pod štedioničkom dvoranom, gdje su smještena dva ležeća kotla svaki od 25. m² ogrievne plohe, od tih se cijevima vodi para do radijatora u pojedinim prostorijama, od kojih se opet kondenzirana voda kotlovima vraća. Ukupna ogrievna ploha svih u štedionici se nalazećih radijatora iznaša 135-50 m². Blagajnička dvorana i stubište griju se površ radijatora još i toplim zrakom, te su u podrumu blizu prostora kotlova sagrađjene dvije komorice za grijanje zraka. Svježi se zrak dovadja kanalima iz dvorišta u te dvie komorice, gdje se isti naokolo narebranih cijevi (Rippenheizrohre) od ukupno 130. m² površine ugrije i tako ugrijani čisti zrak vodi kanalima do otvora, nalazećih se oko 2 m. površ podova u dvoranu i stubište.

Centralnim grijanjem spojena je i ventilacija svijuh prostorija štedionice, a do blagajničke dvorane dovadja se posebnim kanalima neposredno i svježi zrak.

Od spomenutih parnih kotlova vode i cijevi takodjer pod staklene krovove pasaža i oktogona, a svrhu im je, da se može zimi snijeg topiti i lakše s krovova sklizati. Akoprem je prošaste zime ogroman snijeg na staklenim krovovima i uvalama ležao, (koj je dakako i pasažu zamračivao) bje ipak moguće intenzivnim grijanjem kroz dvie noći krovove od snijega očistiti.

Kako je jur spomenuto, sagrađeni su u pasažama i oktogonu dućani; isto tako su dućani i u llici (sa izložnim portalima), te na Preradovićevoг trgu i jednom dijelu Bogovićeve ulice. Veliki dijel dućana s' iličke strane zapremile su prostorije dioničkoga društva za hrvatsku industriju stakla, i protežu se njene prostorije u pasaži do I. stubišta,

a u međukatu se nalaze društvene poslovnice i spremišta robe, pristupne koli od I. stubišta, kao i od jednih drvenih stuba izravno iz dućana. Glavno spremište društva za hrv. industriju stakla nalazi se u podrumu. U ostalim dućanima sa iličke strane kano i djelomično na Preradovićevom trgu, kojih je vj. sina oko 700 m. načinjene su dućanske galerije.

U prostorijama na uglu Ilice i Preradovićevoga trga, namještene su mjenjačnica i ravnateljstvo hrvatske komercijalne banke i to u prizemlju i I. katu. I komercijalna banka imade svoj tresor, koj je u podrumu pod mjenjačnicom smješten, te pristupan samo iz mjenjačnice po željeznim stubama. Konstrukcija ovoga tresora sasvim je slična onoj kod tresora štedionice.

Prizemno, a na uglu Preradovićevoga trga i Bogovićeve ulice smještene su prostorije budjejevičke pivane sa svima potrebitim gostioničarskim nuzgrednim prostorijama. U podrumu su pivnice i dobro izolirana ledara spomenute pivane. Pod ledare dublji je od drugih podruma te je potaracan opekrom sa mortom iz portlandskog cementa i pokriven hrastovim letvama, a voda od talećeg se leda skuplja se u posebnoj jami. Spomenuta ledara leži na južnoj strani zgrade, dakle veoma nezgodno, pak je trebalo osobite skrbi za osjegurati istu od vanjske topline. U tu su svrhu stiječne obložene rebarjem od $10/10$ cm. drvla, koje je sa 5 cm. debelim mehkim daskama te sa 3 cm. debelim plutokamenim pločama (Korksteinplatten) oplaćeno. Odražnja šupljina prama zidu ispunjena je pepelom. Strop medju podrumom i prizemljem svodjen je medju traverzama, pak je donja ploha svodova obložena sa 5 cm. debelim daskama iz plutokamena. Dvostruka vrata su načinjena iz mehkega drveta. Izolacija ledane uspjeta je tako dobro, da se led i ljeti dobro drži a pivo uvijek svoju primjerenu hladnoću imade. Pošto leži pod ledane niže od uličnoga kanala, smještena je u podrumu pred ledarom sisaljka za crpljenje vode otopljenoga leda.

Gostioničke prostorije budjejevičke pivane razdijeljene su prema modernim zahtjevima u pojedine, prama srednjem hodniku otvorene sobice; pregrade, stolice i stolovi te sve dekoracije ovih prostorija izradjene su u strogo hrvatskom slogu po uzoru seljačkih radnja.

U prvom katu medju uredskim prostorijama prve hrvatske štedionice i komercijalne banke, a napram Preradovićevom trgu nalaze se prostrane prostorije narodnoga kasina i protežu se čak do oktogona.

Tu ima golemih blagovaština, salone, čitaonica te raznih igračih soba, koje su sve na najkusknije urešene i uređjene. Udobna predsoblja, garderobe i toalete te napokon mali bulet spojen dizalom sa kuhinjom budjejevičke pivane, nadopunjuju udobnost ovih prostorija.

Kako rekosmo zaprema malo ne cijeli I. kat što štedionica sama, sa Bogovićeve ulice, pak onda narodni kasino i komercijalna banka na Preradovićevom trgu te ugao pram Ilici tako, da preostadoše samo u iličkom krilu nad glavnim ulazom dva najamna stana, dočim su drugi i treći kat zaokupljeni isključivo najamnim stanovima, i u svakom po 9, pak ih je skupa sa ona dva u I. katu (za sada u jedno spojeni) ukupno 20 na broju, do kojih vode 6 stubišta.

Stanovi, od 4 do 5 prostranih soba providjeni su sa svim novovjekim komfortom. Tik spavaćih soba namještene su kupelji sa kupeljskim pećima, koritima i lavoarima sa samootokom, a do njih se nalaze i posebni zahodi; kuhinje su opremljene sa pećnjacima popločanim štednjacima.

Staklenim vratima istupa se iz kuhinja na otvorene željezne dvorišne balkone, koji služe za čišćenje sagova i haljina, jer bi nespreno bilo nositi potonje u dvorišta. U svim sobama i predsobama su tvrdi hrastovi podovi a u kuhinjama, kupeljima i zahodima kameniti pod od granito-terrazza. Stanovi su

veoma ukusno islikani te električkom rasvjetom i zvonilima providjeni.

Kako gore rekosmo vode u gornjo-spratske stanove 6 stubišta, od kojih se I. i II. desno i lijevo a u sredini t. zv. iličke pasaže nalazi, III. stubište je u iličkoj uglovnoj kući a prilazi se k istomu širokom vežom (provozom) od Preradovičega trga. Ovom vežom položene su ravno sa asfaltskim taracom tračnice sve do spnštala (dotično dizala) u dvorištu, koje služi za lahko i brzo poslovanje sa sanducima i inom robom društvu za hrvatsku industriju stakla, koja je većinom u podrumima pod palačom stovarena. U IV. stube vode i se sredinom lica sa Preradovićevoga trga; ove stube vode i u kasinske prostorije, te su sasvim u kuću ugradjene, dostatno dobro rasvjetljene što od svjetlišta (nad vestibulom) a što nadsvjetlom u stropu. Peto stubište nalazi se nad kosom pasažom, ali skalini toga stubišta i to do I. kata leže naravno u prostoru polag pasaže a naprotiv ulaza u električnu centralu; ovim stubama, koje vode u međukatne prostorije, opredjeljene su za comptoire ili povećanje budjejevičke pivane (sada je tamo i ured gradjevne uprave smješten) može se unilaziti i u provokatne prostorije I. hrvatske štedionice te u narodni kasino. Šesto stubište nalazi se u Bogovićevoj ulici na jugo-istočnom krajnom uglu palače, te služi lih dvim stanovima koji su u II. i III. katu nad štedioničkim prostorijama.

Podvornički stanovi (a ima ih 8) sastoje od 1 velike sobe, kuhinje, hodnika i zahoda, te se nalaze po 2 na I. i II. stubištu (u II. i III. katu), 1 na III. stubištu (u komercijalnoj banki), 1 na IV. stubištu (u tavanskom spratu) a 2 polag štedioničkoga tresora ulazom izravno sa „kose“ pasaže. Izim toga stanuje u kući strojari i to u I. katnom dvorišnom stanu na I. stubištu.

Na glavnim ulazima s iličke i sa strane od Preradovićevoga trga, kano i polovici „kose“ pasaže nalaze se urešena rešetkasta vrata, koja se noću zatvaraju; odavle idu električna zvonila do stražarnice nalazeće se pri oktogonu a na štedioničkom ulazu. Tako isto vodi zvonilo i od veže na Preradovićevom trgu u stražarnicu, dočim se sa ulaza u IV. stubište zvoni kasinskom podvorniku (dotično onomu na tavanu stanujućem), a sa VI. stubišta (u Bogovićevoj ulici) direktno u dotične stanove. — Štedionički stražari moraju obilaziti svako $1/2$ sata sve hodnike oko tresora te blagajničke i ine uredske prostorije štedionice i markirati kontrolne ure, a vrše uz to djelomično noćnu službu pazitelja svekolike palače.

Pošto je trebalo ne samo za stanove, nego i za dućane načiniti podrum, nalaze se isti pod cijelom zgradom, pasažama dapače i pod jednim dvorištem. Podrum pod iličkom pasažom, pod oktogonom i jednim dijelom štedioničke blagajničke dvorane u izmjeri od 580 m² služi dioničkom društvu za hrvatsku industriju stakla kao skladište, pak su po duljini ovoga podruma položene tračnice kao put malih kola za prenašanje robe, koja se posebnim već spomenutim uzvlakom u dvorištu trećega stubišta skupa sa kolima diže i pušća.

* * *

Izvedba cijele palače jest veoma solidna, prva hrvatska štedionica nije požaljela troška, da dade izvesti sve radnje najboljim gradjevnim materijalom.

Temelji stoje na ilovitom ili šljunkovitom tlu, te su svi betonirani u Roman-cementu (cement prama šljunku kao 1:6) a djelomično i gdje je to radi močvarnoga tla potrebno bilo upotrebljen je za beton portlanski cement; sve uzdižuće se zidje izvedeno je u podrumu bielkastom a u gornjim katovima crvenkastom opekrom a do stanovite visine u podrumu sa cementom a dalje običnim vapnenim mortom; slabiji i jače opterećeni pilovi u prizemlju sa Preradovićevoga trga i Bogovićeve ulice zidani su opekrom i portlandskim cementom, dočim su osobito opterećeni pilovi, kao n. pr. oni u srednjem zidu sred-

*

njeg iličkog krila te onda oni, što nose glavni dvorišni zid iste kuće nad iličkom pasażom i t. d., zidani sa klinkerskim opekama u portlandskom cementu. Istim materijalom izvedeno je i zidje tresora, koje jur gore opisasmo.

Svi dućani dotično medjkatovi jesu pram I. katu svodovima medju traverzama proti vatri osigurani: svi gornji tavani jesu od medju željeznim traverzama položenih greda sagrađeni.

Sve zemljoradnje, sve zidarske, dio klesarskih, tesarskih i taracarskih radnja izvelo je gradjevno poduzetništvo Pilar Mally i Bauda, koje je također i sve željezne nosiće, stupove i sponje za gradnju dobavilo.

Njima pripada ponajglavnija zasluga, što je zgrada tolikom brzinom pod krov došla.

Stube su sagrađene od bijelog istarskog kamena, te su stepenice s'jedne strane uzidane a s'druge strane leže na željeznim nosićima. Za sjajno štedioničko stubište upotrijebljen je istarski Grisignana mramor a za naslon istoga stubišta što nabrezinski (cava romana) a što istarski Gemino-kamen. Pilovi u štedioničkoj dvorani načinjeni su iz nabrezinskoga mramora, (cava romana) a debela stupova iz crvenkastoga gusto-zrnastoga salcburškoga mramora. Na vanjštini zgrade upotrijebljen je za podnožje i kamenite pilove na iličkoj strani tvrdi bizečki kamen, dočim su vitki stupići u dvodjelnim prozorima i svi balkoni te kameni kipovi na iličkoj kupoli od bihačkog kamena (bielkastog pješčenjaka, t. zv. bosanskog Savoniera) izradjeni. Predložne stepenice u dućane i pragovi na vratima jesu od najtvrdjeg kraškog kamena iz kamenoloma u Repentaboru, dok su podrumske stube od petavskoga pješčenjaka izradjene. Kameno podnožje dobavili su klesari Pierotti i Franz, potonji sam i balkone, stupove i pilove na licu i u štedioničkoj dvorani, dočim su 7 unutarnjih stubišta izveli Pierotti, Franz i Baumgarten; od potonjega je i sjajno štedioničko stubište.

Glavni vijenac zgrade kao što i pokrovne ploče dimnjaka načinjene su od portlandcementnog betona, tako isto su i balkonske ploče medju laganim traverzama betonirane te asfaltskim slojem pokrivene.

Pregrade u podređenim prostorijama stanova a osobito one pregrade, čija se je potreba kašnjom adaptacijom pokazala a traverza bilo nije, načinjene su od sadrenog cementa u debljini od 7 cm. putem poduzetništva Pilar, Mally i Bauda od radnika tvrdke Hönigsberg i Deutscha, dvorskih graditelja. Ovo je bez dvojbe veoma dobra i solidna moderna konstrukcija pregrada; nijesu ni skuplje od zidanih a tanje za polovinu, pa svojom lakooćom netrebaju nikakve osobite podloge kao traverze i. t. d., nego se mogu na svakom tavannu izvesti.

Kiparije na faćadama izvedene su malo ne sve u cementu od naših domaćih kipara Ignjata Franza, Mirolava Küniga i A. Bestebnera, te im je rad po katovima odozgo dolje tako podijeljen bio, da su od Franza kiparije III. kata, Küniga II. kata, a Bestebnera I. kata i prizemlja, dočim su kiparije u pasażama i oktagonu izvedene od Günthera i Brunnera. Od Franza su nadalje sve sadrene kiparije u štedioničkoj dvorani te uredskim prostorijama (urešeni stropovi i. t. d.) figuralne reliefe na atikama ispod kupola te atlante na ulazu izveo je bečki kipar Reinhold Völkel, dočim su kameni kipovi od našega kipara profesora Dragutina Moraka.

Medju radnje poduzetništva Pilar, Mally i Bauda spadale su također štukatorske radnje u sadri, t. j. urešeni stropovi u štedioničkim uredima, stijene i stropovi u štedioničkom stubištu te blagajničkoj dvorani kao i dobava stupova i umetice (u I. katu dvorane i stubišta) od umjetnoga mramora, koje je poduzetništvo po bečkoj tvrdei Jos. Schmidt vrlo vješto izvesti dalo.

Taracanje pasaża, štedioničke dvorane kao i svih stubišta izvedeno je po poduzetništvu sa vienerberškim desiniranim i

raznobožnim keramičnim pločicama, dočim su terazzo radnje u kupeljima, kuhinjama i zahodima, kano što i obloženje stiena u strojari sa papirostitom (njeka kamenu slična i tvrda bielkasta žbuka) izvedene od poduzetnika Egidija Kornitzera.

Tesarske radnje izvadjala je (dijelom preko poduzetništva Pilar, Mally i Bauda) zagrebačka tvrdka Herz i drug a pokrivačke radnje Hinko Bauer ml. Plosnati ravni krovovi palače s dvorišne strane pokriveni su drvenim cementom a kosiji slične i dvorišne strane sa engleskim škripljevcem (1836 cm. veličine) na drvenoj oplati, dočim su kupolni krovovi rizalita i uglovnih tornjeva pokriveni sa pobakrenim zinčanim limom br. XIV. Ove i sve uresne limarske radnje kupole kao rebra, kartuše, probijeni urešeni naslon i vinci, napokon providne laterne sa malim kupolama na uglovnim tornjevima pa i sve žljebove i odvodne cijevi izradio je veoma ukusno i solidno A. Maruzzi. Voda sa krovova odvajda se stojećim odvodnim cijevima što na faćadi, što u dvorištu direktno u kanale, dočim za ispiranje željeznih zahodnih cijevi od samo 15 cm. promjera služi samo voda od zahodnih rezervoira. Izvedeni slobodno stojeći zahodi Simplex sustava imaju t. zv. meteor rezervoar, pak su od osobito dobre vrstnoće.

Izvedba vodovodskih radnja, zahoda i kupelji bijaše povjerena A. Maruzzi-u i A. J. Sešiću tako, da je prvi izveo radnje u štedioničkom traktu i srednjoj kući na Preradovićevom trgu a potonji u obim iličkim kućama. Kanalizacija je izvedena sa pocakljenim glinenim cijevima 15—20 cm. promjera, te je na izlazu na ulicu providljena sa željeznim zaporima proti vode iz uličnih kanala (Rückstauhlappen). Radnje ove izvelo je poduzetništvo Pilar, Mally i Bauda. U jarcima naokolo električnih strojeva pokazala se je podzemna voda, koju ne bje moguće odvesti u više ležeće ulične kanale, pak je tu preuzela zagrebačka tvrdka Ignj. Deutsch i brat, da će udaranjem cijevnoga bunara načiniti samoodtok vode. Udralo se je oko 16 metara duboko, nastavljala se je cijev na cijev, dok nijesu svi nepropustljivi slojevi zemlje probiti bili i kad je prva cijev zaronila u doljnje krupnije slojeve šljunka, u taj čas je odtok vode cijevima iz jama. Sustav ovaj bio je od velike koristi te se preporučuje svuda tamo, gdje se odtok vode iz podruma običnim putem postići nemože.

Stolarske radnje na palači izvedene su od raznih stolara dotično stolarskih zadruga. Velike portale i ulazna vrata s iličke strane, sve od hrastovine, izradio je F. Häcker, dočim su stolarije u štedioničkom krilu od Oblaka i Saulika, one u srednjoj kući na Preradovićevom trgu kao što i portali u iličkoj pasażi te oktagonu od zadruge Kontak. Mihoković, Čobali Kovačić a napokon one u obim iličkim krilima kao što i svi ostali ulični portali i u kosoj pasażi od zadruge Strmski i Zorinić, Trstenjak, Kelenen, Šeremeti Kavurić — Jendriš. Tvrdi hrastovi podovi izvedeni su od zagrebačke tvornice parketa i paropila. Kao što stolarske radnje bijahu također i okvalačke radnje razdijeljene medju bravare B. Devidić-a, P. Černjaka, Drag. Šoštarčića udovu i M. Medarića. Tapetarske radnje izveli su Bothe i Ehrmann i Josip Saulik (prevučena vrata suknom prvi a platnom drugi) te J. Gerersdorfer i drug, koji su dobavili platnene zastore i jedan dio drvenih prozorskih roleta te čelične rolete za dućanske portale (Patent Glaser sa širokim valovima, iz Praga).

Na zapadnoj i južnoj strani zgrade izvedene su izvanjske ispred vanjskih prozora namještene drvene rolete od tvrdke Arduin Bramberger u štajerskom Graeu. Ove rolete imaju prednost, da odbijaju sunčane zrake, brane ugrijanje stakla a po tomu su i sobe ljeti dosta hladne, te je veoma ugodno, da se rolete mogu dizati, spuštati i ispružiti kod zatvo-

ronih prozora. Za ove prednosti su dakako i dvostruko skupe od običnih međuprozornih roleta. Nalič roleta jest moderno svjetlo zelen a harmonira sasvim dobro sa žutkasto-sivom bojom fačada.

Ličilarske i slikarske radnje izvajali su E. Hase u štedioničkom krilu i srednjoj kući na Preradovićevom trgu, dočim je A. Zenz imao iste radnje u obim iličkim kućama. Štedioničke prostorije dale su g. Hase-u priliku, pokazati svoju vještinu koli u nježnosti dekoracije, toli u harmoniji boja.

Slikariju prostorija budjejevičke pivane u hrvatskom slogu izveo je slikar A. Drusany.

Svenkupne staklarske radnje izvelo je dioničko društvo za hrvatsku industriju stakla. Svi su prozori zastakljeni sa 2 i 3 mm. debelim solinskim staklom. dućanski portali belgijskim 7 mm. debelim zrealnim pločama, dočim su nadsvjetla pasaža zastakljena sa mutnim staklom i urešena desiniranim najedkanim narančastim bordurama (geätz-

tes Glas). Oktogonska kupola i nadsvjetlo štedioničke dvorane providjeni su sa slikarijom na staklu, koje je veoma ukusno izvela bečka tvrdka C. Geylinga nasljednici.

Podrumski prozori u pločniku pasaža ili na ulazima zastakljeni su sa 20 mm. debelim Siemensovim žicom protkanim staklom (Drathglas), koje je od osobite jakosti i može se veoma teško probiti. Ista vrst stakla nu u debljini od 6 mm. upotrebljena je i za staklene krovove nad štedioničkom dvoranom, oktogonskom kupolom i pasažama, čime je najveća sjegurnost proti tuči i inom oštećenju pružena.

Željezne konstrukcije svijuh nadsvjetla izveo je bravar B. Devidé u Zagrebu te je samo konstrukcija željezne kupule dobavljena iz Beča od c. i kr. dvorske radionice za željeznu konstrukciju Igu. Gridla. Ista teži okruglo 127 q. po tome dolazi na 100 m² tlorisa 90 kg., dočim teže na 100 m² tlorisa krovovi pasaže 40 kg., a ravna uresna nadsvjetla (unutarnja nadsvjetla) teže na 1 m² 18 kg. (Svršit će se).

Današnji izgled Palače snimljen s trga Petra Preradovića i tri detalja sa zgrade

Palača prve hrvatske štedionice u Zagrebu.

(Sa 3 priloga.)

(Svršetak.)

Kod te prilike budi koja spomenuta o željeznim stupovima, što nose malone cijelu iličku fačadu i konstrukcije od I. katnog poda pa do krova. Kad bjehu postavljeni vitki ti gvozdeni stupovi, zadali su mnogima velike brige i dali povoda svakojakim bojaznima, jer da su preslabi! Konstrukcija jest točno i sigurno računata bila i samo potrebita jakost željeza dana, dočim se ovakove konstrukcije inače obično po konstruktivnim radionicama projektirati dađu, kojim se dobava bez daljnje primjedbe povjeri. Otale se i tumači razlika u izgledu štedioničkih i drugih stupova. Napokon su isti stupovi već dostatno dokazali svoju jakost i sposobnost, da je danas i najgeriji skeptičar umiren. Stupovi su izrađeni kod Schlicka i druga u Budimpešti a dobavljeni od poduzetničva Pilar, Malý i Bauda.

Više lijepih željeznih uresnih rešetaka nalazi se na ulazima u zgradu, koje su od raznih majstora izrađene. Na glavnom iličkom, te štedioničkom ulazu su rešetke proizašle iz radionice J. Neubergera u Beču, (Ciena im je K. 1270 i 1130) rešetke obje u kosoj pasaži djelo su B. Devidé-a (stojahu 1200 i 900 kruna), a one na ulazu u komercijalnu banku izradila je radionica udove Drag. Šošarića za 800 kruna. Urešeni stubišni nasloni od kovanoga željeza izrađeni su svi u Zagrebu. i to od bravara Devidé-a, Drag. Šošarića udove i Gjüre Hamelu a stojao je m. od 22 do 24 kruna.

Željezne peći sustava Horzog u Beču dobio je F. D. Budi u Zagrebu a pocakljene glinene peći u III. katu su od Drag. Keperta, dočim je one u II. i I. katu (dijelom i bijele email-peći) dobio J. Kallina. Bijele peći su osobito lijepe i griju veoma dobro. Uredjenje centralnog grijanja na niski tlak (Niederdruck-Dampfheizung) izvedeno je po vlastitom projektu od tvrdke W. Brückner & Co. u Graeu a poduzetničvo je uzidalo kotlove. Željezne i bakrene sastojine štednjaka u stanovima izradio je P. Cerjak, dočim ih je sazidalo i smjestilo poduzetničvo po vještom majstoru Oseku. Veliki dvodjelni štednjak u kuhinji budjevičke restauracije sagradjen je od Oseka i Cernjaka za svotu od 1000 kruna. Svi štednjaci u kući su veoma hvaljeni. Bakreni kotlovi u praonicama načinjeni su od A. Murgića.

U kući su koli od ulaza tako i u stanovima i uredima izvedena električka zvonila (kućni brzozavi) a vrhu toga su i svi štedionički uređi te komercijalna banka providjeni kućnim telefonima. Ove radnje kao i gromovod na kući po sustavu inžinira Karnaula (u svemu sa 5 sisača) izveo je J. Deberta.

Opisismo uredbu blagajničkih tresora, pak nam je samo primjetiti, da su isti uređeni od berlinske tvrdke S. J. Arnheim (filijala u Budimpešti) i to troškom od krunah 22250, od čega otpada na troja oklopna vrata 9500 kruna na dva prozora (u tresoru komercijalne banke) 2900 kruna, na galeriji kruna 2050, a ostalih 7800 kruna otpada na željezne šibke smještene u zidovima.

Dekoraciju kasinskih prostorija kao i namještaj (stolovi, ormari, stolice, zastori i t. d.) ureda štedionice i narodnog kasina potiču iz renomirane naše tvornice pokućstva Bothe i Ehrmann, koja je takodjer i cijeli namještaj u budjevičkoj pivani a po nacrtu arhitekta Hruba-a izvela.

* * *

Električka centrala za proizvodjanje struje za razsvjetu cijele palače nalazi se u jednom dijelu podruma pod kosom pasazom (t. j. ovom što spaja oktogon sa Preradovićevim trgom) a silazi se u istu posebnim kamenim stubama iz pasaže. Za proizvodjanje struje namještena su u centrali dva četveropolna jednakostrujna dinamo-stroja svaki od 290 Ampèra, a prometnom napetosti od 110 Volta sa sposobnosti od 32000 Watta. Za kretanje ovih strojeva služe dva jedno-valjkasta ventilna plinska motora (Eincylindrige Ventil Gas-Motoren) sustava „Otto“, svaki od 40 HP. dobavljena od tvrdke Langen i Wolf u Beču. Sa ovim uređenjem spojena je akumulatorska baterija od 60 članaka, sustava „Tudor“ Model B, 23., kapacitetom od 540—725 Ampèra, kod ispražnjenja u vremenu od 3—10 sati, ali prometnom uporabnom strujom od 180 Ampèra.

U cijeloj palači montirano je 1350 žarulja od 16 25 normalnih svijeća i 18 kružnih svjetiljaka (Bogenlampen) od šest do devet Ampèra jakosti a dovodi se struja uzidanim olovnim kabelima (izoliranim bakrenim žicama u olovnoj mantiji). Električka struja ne služi samo za razsvjetu palače nego i za tjeranje četirijuh ventilatora, od kojih se nalaze dva u narodnom kasinu, jedan u budjevičkoj pivani i jedan u samoj strojari (elektr. centrala).

Uredjenje strojare je veoma lijepo i jasno. Pod je lijepim keramitom popločen, stijene jesu sa kamenu sličnim bielim papyrostitom obložene a svodjeni stropovi sa uljenom bojom naličeni. Četiri stroja (2 motora i 2 dynam) stoje slobodno i lijepo u prostom. Na stijeni do strojeva namještena je mramorna ploča (Schalttafel) na kojoj su svi strojevi za razdjeljenje i mjerjenje struje namješteni. Ovi strojevi (aparati) jesu: 9 ura za mjerjenje potrošene električne struje pojedinih skupina, (štedionica, stubišta i pasaža, stanovi, dućani, uredi komercijalne banke, prostorije narodnog kasina i dioničkog društva za hrvatsku industriju stakla), 1 automat za slabu struju, (Schwachstromautomat), 2 dvojna promjenila (Doppelschalter), 2 voltmetra, 2 ampèmetra za dinamo strojeve, nadalje jedan ampèmetar za punjenje i izpražnjivanje akumulatora, jedan voltmetar za mjerjenje napetosti u istim, promjenilo za napetost (Spannungsumschalter) te za akumulatorske članke (Zellenumschalter), 2 otpornjaka za reguliranje (Regulirwiderstände) i stroj za napuštanje plinskih motora (Anlassapparat). Potonji služi za potjeranje toških zamašnjaka (Schwungräder) plinskih motora i to tako, da se pušća struja iz akumulatora u dinamo strojeve, koji sada kao motori giblju zamašnjake plinskih motora dok ovi ne dodju u zamah na što se struja iz akumulatora obustavi.

Temolji motora kao i dinamo strojeva izolirani su opkolnim grabama od temelja zgrade s razloga, da se gibanje i drmanje strojeva u zgradi ne osjeti, koja svrha je i potpunoma polučena. Veličina strojeva i akumulatorske stanice opredjeljena je tako, da imaju za najveću potrebu 1 stroj i akumulatorska baterija ili oba stroja bez baterije zadovoljiti, tako da ne bi nastala neprilika svjetlom, ako bi jedan od ovih 3 dijelova, ili 1 stroj ili akumulatori se popraviti imali.

Najveća potreba je zimi od 5—7 sati na večer, dočim poslije 7 sati kad se dućani zatvaraju te uredski satovi prestaju, pada znatno potreba električne struje, na što se obično i to po

redu motorom raditi prestaje; tad preuzima za noć akumulatorska štacija zadaću palaču sa svjetlom opskrbiti.

Akumulatorska štacija, koja se ali izgradnjom među kata i povećati dađe, može prema sadašnjem stanju 500 istodobno žarećih svjetiljaka od 16—25 svijeća jakosti kroz 3 sata električnom strujom opskrbiti, nu pošto poslije 7 sati a u 9 sati na večer drugi motor prestane raditi pa jedva polovica a što kasnije to manje tih svjetiljaka žari, to je štacija za potrebu cijele noći potpuno dostatna te obično i preostaje u njoj još struje. U jutro se akumulatori opet strujom iz strojeva nadopune; punjenje to traje prema stepenu ispražnjenja akumulatora 2—3 sata.

Akumulatori imaju također zadaću izravnati struju, koja bi usljed udara strojeva nemirno ili nejednako svjetlo proizvela a dalje dajući ovako i nešto struje za vrijeme gibanja strojeva da i prima istodobno i struju što preko potrebe iz strojeva izlazi. Za isparivanje sumporne kiseline iz akumulatora trebalo je dostatni odušak stvoriti. Primjećuje se, da ljeti, kad je dakako mnogo manja potreba struje, na večer makine nikako ne rade nego akumulatorska štacija dostaje sama potrebi.

Od iste centrale razsvjetljuje se također 260 žarulja u zgradi eskomptne banke, do koje vodi dvostruki kabel.

Montiranje cijeloga uređenja trajalo je devet mjeseci, koje je osoblje tvrdke Siemens i Halske (iz Budimpešte) pod nadzorom nadinžinira S. Roglera izvajalo. Potrošak struje za dućane jest paušalovan, dočim imaju stanovi svaki svoju posebnu uru za mjerenje potrošene količine električne struje.

U električnoj strojari su još 2 anti-fluktuatora smještena, kojim je zadaća izravnati eventualno kroz udare i gibanje motora prouzrokovanu razliku tlaka u plinskim cijevima i nemir kod gorenja plina u svjetiljkama u okolišu palače.

Dva plinska sata, koji su u predprostoru električne centrale postavljeni, mjere količinu za gibanje motora potrebnog plina, te su ti satovi svaki za 125 Auerovih svjetiljaka dimenzionirani.

Rekosmo da je cijela električna instalacija za okruglo 1350 žarulja uređena, nu pošto su motori nešto jači nego 40 HP (po pokusu skoro 50 HP) to je vrhu tih 1350 žarulja još 18 kružnih svjetiljaka u palači a 260 žarulja u zgradi susjedne eskomptne banke instalirano. Makar ovaj broj žarulja i okružnih svjetiljaka i projekt nadmašuje, to ipak neće nikad neprilika svjetlom nastati moći, jer onih 1350 + 260 = 1610 žarulja i 18 kružnih svjetiljaka se nikada zajedno t. j. istodobno nerabe, nego kad nastaje n. pr. u stanovima veća potreba svjetla, prestaje ista u dućanima i pasažama i. t. d. Po pojedinim skupinama razdijeljeno montirano je:

205 žarulja u I. hrv. štedionici	
113 .. u narodnom kasinu	
100 .. u komere. banki	
93 .. u prostorijama društva za hrvatsku industriju stakla	
74 .. u budjevičkoj pivani	
366 .. u stanovima	
282 .. u dućanima	
117 .. u stubištima, ulazima i. t. d.	

i s kružnih svjetiljaka u pasažama i oktogonu i 10 izvana palače.

Razsvjetni predmeti (svjetiljke i lusteri) većinom su od žute mjedi (Cuivre poli) a djelomično od tuča (bronz) pa galvanski pozlaćene, dočim su kružne svjetiljke u velikim mutnostaklenim balonima na crno oličenim željeznim uresnim rukavima ili vjesilima pričvršćeni. Električne svjetiljke za pojedine stanove stajahu oko 400—500 kruna, koje su također od strane I. hrv. štedionice nabavljene, dočim si je narodni kasino samo dobavilo svoje svjetiljke. U dućanskim izlozima namještene su pomične električne svjetiljke, koje se užetima mogu po želji i potrebi na svakom mjestu izloga pričvrstiti. U svakom izlogu

imade oko 6—12 takovih svjetiljaka. Koli pasaža toli i vanjšina zgrade veoma su bogato i shodno električnom razsvjetom providjene, a osobito se dojima gledaoca štedionička dvorana razsvjetlena sa bezbrojem malih žarulja, tako da tu neima većih sjena, nego je na večer kao po danu dvorana svjetla, samo da pozlata i nježna slikarija te ulašteni nramorni stupovi na večer još ljepše djeluju!

Instalacija svjetiljaka učinjena je tako, da se iste zažare okretanjem zavora, koj se kod ulaza u dotičnu prostoriju do vrata nalazi te manjkaju takovi zavori samo u stubištima i podredjenim prostorijama. Protiv svake nesreće požarom i. t. d. osjegurana je svaka instalacija članova, ureda ili dućana i. t. d. ss primjerenim olovnim pločicama (Bleisicherungen), koje bi kod prekomjerne struje se raztalile te tako automatično struju prekinule. Cijela uredba električkog svjetla je veoma shodna i lijepa a spada među rietke one radnje koje je I. hrv. štedionica od vanjskih tvrdka izvesti dala.

Troskovi oko uređenja električke rasvjete bijahu slijedeći:

1. Motori, dinamo strojevi, akumulatorske stanice, razdjelna ploča iz mramora sa aparatima K.	56.000—
2. Električki vodovi (kabeli, zavori i t. d.) ..	22.100—
3. Rasvjetni predmeti (svjetiljke) skupa sa žaruljama ..	25.900—
4. 18 električkih urah za mjerenje struje u stanovima ..	3.550—
5. 4 električka ventilatora ..	1.050—
6. Plinske cijevi od uličnog voda do anti-fluktuatora i dvije ure za mjerenje plina ..	2.800—
7. Zidarske radnje t. j. temelji strojeva i njihovo uzidanje, uzidanje i zašukanje kabela u zidovima ..	10.000—
Ukupno K.	121.400—

* * *

Prva hrvatska štedionica je u smislu svojih patriotskih intencija cijelu izvedbu gradnje domaćim umjetnicima, poduzetnicima i obrtnicima povjerila te izvana samo one radnje dobavila, koje se u Zagrebu izvesti ne mogahu ili to kratko gradjevno vrijeme dopuštalo nije.

Kod gradnje sudjelovao je pisac kao osnivač, komu je uz izradbu nacrti i gradjevni nadzor palače povjeren bio, dalje gradjevno poduzetništvo Pilar, Mally i Bauda a iza njih bilo je posla malo ne svim zagrebačkim obrtnicima, jer je I. hrvatska štedionica koli u njihovom tako i u vlastitom interesu, naime brzo dogotovljenje zgrade, što više posao razdijelila.

Bilo je tu za vrijeme gradnje dnevnic 6—800 ljudi, što na gradnji samo a što u radionicama zaposleno.

Kako gore rekosmo, bje gradjevina uprava povjerena piscu, kojeg je u odsutnosti zastupao arhitekt Josip Pospisil, kojem pako uz bok stajahu Josip Jakusch, Franjo Szabo i arhitekt Karlo V. Hudec.

Od strane štedionice vršio je vrhovni gradjevni nadzor gradjevni savjetnik Kuno Waidmann, a gradjevno poduzetništvo Pilar, Mally i Bauda zastupao graditelj Drag. J. Bauda uz kojega djelovaoše kao poslovodja L. Osojnik i 4 polira.

Još i neke historijske bilješke.

Konec lipnja 1898. odlučio se I. hrvatska štedionica konačno na način i opseg gradnje, te pošto je trebalo iste godine kuću pod krov svesti, valjalo je u roku od samo tri tjedna tu ogromnu osnovu izraditi, na temelju čega je putem jeftimbe poduzetništvo Pilar, Mally i Bauda dostalo gradnju 25. srpnja 1898. i odmah odpočelo pripreme za gradnju. Dne 26. srpnja zabode prvi put supruga zavodskog ravnatelja gdja. Marija Crnadak lopatom u zemlju za zgradu, koja je onda kako na uvodu rekosmo upravo iz zemlje nikla. Dne 27. kolovoza bje u

sredini glavnoga zida štedioničke dvorane (u Bogovićevoj ulici) položen temeljni kamen svečanim načinom od predsjednika I. hrvatske štedionice presvietloga grofa Miroslava grofa Kulmera u prisuću cijelog upravnoga vijeća i nadzornog ravnatelja Milivoja Crnadka, te cijeloga građevnoga osoblja a u nj slijedeća povelja umetnuta:

„Za vladanja Njegovog ces. i kralj. apoštolskog Veličanstva Franje Josipa I. a mjeseca kolovoza 1898. (tisuću osam sto devedeset i osme) započela se je u Zagrebu, glavnome gradu Hrvatske, graditi ova palača, vlasništvo prve hrvatske štedionice osnovane godine 1846. Kod započete gradnje nalazi se na čelu rečenoga novčanoga zavoda predsjednik: Miroslav grof Kulmer, ces. kralj. komornik i vlastelin: članovi ravnateljstva jesu:

Arnold Franjo, kr. javni bilježnik:

Eisenhuth Antun, trgovac i kućevlastnik:

Erdödy grof Stjepan, ces. kr. komornik, član ugarske velekaške kuće i vlastelin:

Gavella Nikola, trgovac i kućevlastnik:

Hagenauer Ljudevit, trgovac i kućevlastnik:

Hegedić Josip, umirovljeni podpukovnik i vlastelin:

Karas Mirko, trgovac i kućevlastnik:

König Adolfo, urar i kućevlastnik:

Krešić Milan, tajnik trgovačke komore:

Lovrenčić Vilim, trgovac i kućevlastnik:

Mallin Ivo Dr., kr. banski savjetnik:

Marjanović Luka Dr., kr. sveučilišni profesor:

Miletić pl. Stjepan Dr., intendant kralj. hrv. kazališta:

Mondecar Dragutin, trgovac:

Nikolić Vladimir Dr., veliki župan županije riečko-modrinske:

Pečak Franjo, kućevlastnik:

Priester Eduardo, veleposjednik:

Severinski Julijo, trgovac i kućevlastnik:

Spevec Franjo Dr., kr. sveučilišni profesor i podpredsjednik hrv. sabora:

Vrabčević Milan, umirovljeni kotarski sudac i kućevlastnik:

Vrbanić Fran Dr., kr. sveučilišni profesor:

Winkler Eugen Dr., gradski kotarski liječnik i

Zoričić Milovan, predstojnik kralj. zem. statističkog odjela.

Članovi nadzornog odbora jesu:

Bubanović pl. Julijo, umirovljeni veliki župan:

Halper pl. Vladimir, veleposjednik:

Rakovac Ladislav Dr., liječnik i umirovljeni tajnik kralj. zemalj. vlade:

Siebenschtein Josip, trgovac i kućevlastnik:

upravnim pako ravnateljem jest

Milivoj Crnadak.

Palaču ovu zasnovao je arhitekt Josip pl. Vaneč a izvodja ju poduzetništvo Pilar, Mally i Bauda.

Temeljni kamen za ovu palaču položen je u prisuću potpisanih dne 27. kolovoza 1898. u 11^{1/2} h prije podne u južnom glavnom zidu štedioničke dvorane“.

Koncem studenoga bje palača pod krovom, te je veoma blaga zima dopustila skoro neprekidni rad, tako da su prvi dijelovi zgrade, i to oni s lijeke strane, već koncem srpnja god. 1899. dogotovljeni bili, dočim je prva hrvatska štedionica kao zadnja, tek početkom prosinca svoje prostorije u novom domu otvorila.

Dne 9. prosinca obavio je preč. gradski župnik Dr. Boroša svečanu posvetu palače.

U 5 sati poslije podne istoga dana sabrala su se u krasnoj i sjajno razsvjetljenoj dvorani nove palače, koja se od prizemlja diže na stupovima u visini nad dva kata, članovi uprave prve hrvatske štedionice sa predsjednikom štedione, presv. g. grofom Miroslavom Kulmerom, podpredsjednikom Stjepanom pl. Miletićem, članovima ravnateljstva gg. drom. Marjanovićem, drom.

Vrbanićem, Zoričićem, Königom, Lovrenčićem, Hegedićem, Eisenhuthom, Mondecarom, ravnateljem štedione Crnadkom, i arhitektom pl. Vanečem, graditeljima Pilarom, Baudom i Mallyjem, sveukupnim činovništvom prve hrvatske štedione i zastupnicima javne štampe.

Pošto su se prisutni naokolo razmjestili, izreče prečastni gospodin gradski župnik dr. Boroša slijedeći govor:

Gospodo! Radostna srca sam se odazvao Vašem častnom pozivu, da obavim sv. obred posvete ove palače. Preletio sam kratke crtice o utemeljenju i razvoju Vašoga zavoda, te sam uvidio, da je Vaš zavod tečajem petdeset godina svoga rada mnogo privredio Hrvatskoj a osobito Zagrebu. Podupirao je sve, što je plemenito, seljaka, obrtnika i trgovca, umjetnost i knjigu.

Taj zavod, koji je podigao ovu palaču kao znak krasnog svog života, mora svakoga zadiviti. Nu svaki učinak mora imati i svoj uzrok. I kod Vas je tako. Pitajmo se, koji je uzrok procvatu ovoga zavoda? Odgovorit će nam se, prvo: odlične građanske krieposti, koje su resile i rese predstavnike ovoga zavoda, drugo: marljivost, poštenje i požrtvornost. To su razlozi s kojih se je ovaj zavod podigao do zamjerne visine. I drugi razlog je nemanje znamenit. Kako treba, da bude sav život intelektualni i kulturni u obće patriotičan, tako je i Vaš rad bio tim duhom proniknut. Amor patriae dat animum. Ali nada sve još je jedan razlog, koji je unapredio Vaš rad, a to je blagoslov Božji. Čovjekoljublje i požrtvornost morala se je svidjeti Onomu, koji je iz čovjekoljublja prolio svoju krv. Zaprošimo dakle, gospodo, Svevišnjega, da ovaj krasni dom uzme pod sveto svoje okrilje i da blagoslovi Vaš rad na korist i slavu svoj Hrvatskoj i Zagrebu.

Nakon ovoga govora obavio je veleč. g. Boroša sveti obred, posvetio zgradu, na što je slijedilo: „Tobe Boga hvalimo!“

Iza toga progovori predsjednik presvietli gospodin grof Miroslav Kulmer: Osnutak ovoga zavoda imamo zahvaliti onima, koji su preporodili hrvatski narod. Time su stvorili posrednika između kapitala i naroda. Ovu svoju uzvišenu zadaću štedionica je kroz 50 godina savjestno vršila. Mnogi je radiša našao u tom zavodu kredita, da je uzmogao izerpiti svoje umne sile, i takovim poslovanjem postigao je zavod u velikoj mjeri povjerenje u naroda, što dokazuju mnogobrojni ulošci. Povjerenje se ovo ne temelji samo na poštenju i savjestnom radu zavoda, već i na tom, što ovaj zavod nije nikada zaboravio na narod. Svako je pregnuće naroda hrvatskoga podupirao i s toga držim, da kao što su čvrsti temelji ove zgrade, koje nose teret od trideset milijuna kilograma, tako će taj zavod vazda napredovati, jer nije samo osiguran radi sigurne glavnice, već i radi patrioitičkog srea njegovih dioničara i uprave, koja će si vazda biti svjestna svoje zadaće (Živio!) Zahvaljujem svim, koji su dopriicali, da se ovo djelo ovako liepo dovršilo, te molim od Svevišnjega blagoslov. U to ime otvaram prostorije ove palače, te ih predajem javnosti. (Živio!)

Iza ovoga zanosnoga govora pošli su prisutni gosti, da razgledaju bankovne prostorije, našto se sabraše u sjedničkoj dvorani, gdje bijaše priređen sjajno prostir stol sa hladnim buffetom.

Tu se je razvila ugodna zabava, kod koje su izrečene mnoge lijepe zdravice. Medju tima pozdravi najprije predsjednik presv. g. grof Kulmer preč. g. župnika dra Borošu, našto isti na ovoj zdravici zahvali izjavljujući, da je sretan, što se nalazi medju svojim župljanima, koji su povrh toga krivi, da je on postao župnikom sv. Marka. Kad su si već nametnuli njega za župnika, to neka prime i njegovu želju, da bude jednom ova palača pretiesna za ovaj zavod, i daj Bože, da to svi skupa doživimo.

Dr. Vrbanić spomenu krasne rieči gosp. župnika kod posvete: Amor patriae dat animum. Ta rieč vodila je zavod,

vodi ga i danas tim ponosnije, što je na čelu zavoda muž kojemu su i predji sloveli kao zastupnici naroda, te koji su bili opojeni duhom iskrenog patriotizma. Govornik je bio uvijek tog mnijenja, da zavod ne smije tjerati politike osim jedne, da se drži onih rieči, koje je spomenuo g. župnik. A jamstvom, da će tako i biti, služi nam patriotizam, koji ne dopušta, da se samo izliče pojedincem, već da se unapređuje sve, što je hrvatsko. Ovaj patriotizam vodi i presv. gospodina predsjednika. On nije samo dobar otac i prijatelj sirotinje, već i vriedan katolik, a iz tog čuvstva potiču i njegova dobra djela. Želeći, da dugo godina ostane na čelu zavoda, kliče: Živio predsjednik! (Burno odobravanje i klicavje. Živio predsjednik!)

Nakon što je podpredsjednik Dr. Stjepan pl. Miletić zanosno nazdravio hrvatskoj štampi, odgovori urednik prof. Pasarić zahvaljujući se u ime svojih drugova na toj zdravici tim radje što je djed vrllog predgovornika bio jedan od osnivača ovog zavoda. Milo mu je, da njegov unuk poštuje instituciju, kojoj ima čast pripadati. Mi smo bili vazda zauzeti za sve, što može unaprediti napredak hrvatskoga naroda, i to duševni i materijalni. I prva hrvatska štedionica je znala uvijek unapređivati interese naroda, s toga najsrdačnije kliče: Živila prva hrvatska štedionica! (Živila!)

Urednik Ibler nazdravlja arhitektu g. Vancašu, te izliče, da je gradnja ove palače izazvala obće zanimanje u narodu, tim više, što je valjalo svladati u najkraće vrijeme ogromne zaprijeko. Gosp. Vancaš ih je na slavu naroda, iz kojeg je potekao, uspješno svladao, kao što smo se danas uvjerali, te s toga diže čašu u njegovo zdravlje.

Arhitekt pl. Vancaš Požeški: Kad je prva hrvatska štedionica zaključila graditi, trebalo je velike vjere naprama njemu, jer je prvi put arhitektu Hrvat u tako velika zadaća povjerenca bila. Ne može se dosta zahvaliti na ljubeznom susretanju, koje je našao, i na pripomoći, koju su mu svi a poimence vjerno pružao ravnatelj zavoda g. Crnadak. Premda je on već mnogo godina radio, ipak mu je u užoj domovini ovo prvo već djelo. Želio bi, da je njegovo djelo onakovo, kako je g. predgovornik kazao, nu jedno može reći, da je vazda nastojao, da svojoj domovini čast izkaže po najboljim svojim silama. Zahvaljuje se svim, koji su ga pomagali, te misli, da može s ponosom reći, da se ne trebamo stiditi ovoga djela, što su ga hrvatske ruke izvele. (Burno živio!)

Predsjednik grof Kulmer kaže, da kad se je štedionica odlučila na gradnju, želila je, da ju izvedu domaći sinovi iz domaćeg materijala i da bude palača uredom glavnoga grada. Kad je povjerenje izradjivanje nacrtu g. Vancašu, nastalo je pitanje, tko da gradnju izvede. Bojao se je, da ne bude domaćih ponuda, koje bi se mogle mjeriti sa vanjskima. Međutim najbolja ponuda bila je domaća hrvatske tvrđke Pilar, Mally i lauda, koja si je ovom sgodom osvjetlala lice. Nije ni čudo: prva slova ove tvrđke označuju: poštenje, marljivost i blagoslov. Ova tvrđka uložila je sve svoje sile i ja želim, da u buduće ne trebamo ni jedan čavao iz vana. Nazdravlja graditeljima. (Klicanje: Živila!)

Arhitekt Pilar se na zdravici srdačno zahvaljuje. Velike ideje, koje vode skupine, razprostiru svoje zrake, na sve strane. Ideja, da se ova palača podigne od domaćih ljudi, ponukala je tvrđku njegovu, da joj svim silama zadovolji. Drago mu je priznanje, koje ga u ostalom ide samo djelomično. (Živio!)

Nazdravlja se je još vrlomu reorganizatoru i neumornomu ravnatelju zavoda g. Milivoju Crnadku, potpredsjed-

niku dru. Miletiću i dr., te napokon nazdravi presvjetli gosp. predsjednik činovničtvu štedionice, u čije se ime zahvali blagajnik gosp. Mondicar.

Pošto se je društvo još jedno vrijeme zabavljalo, bude ova lijepa svečanost zaključena uz želju, da bi prva hrvatska štedionica u svojoj novoj palači još te bolje proevala.

* * *

Na kraju još koju o gradjevnomu trošku palače.

Akoprem se točan gradjevni trošak ne može još danas opredijeliti, pošto niese neki obračuni još dogotavljeni, to će ali isti od prilike slijedeći biti:

1. Zemljoradnje	Kruna	11.800—
2. Graditeljske radnje	"	420.000—
3. Klesarske radnje	"	75.900—
4. Tesarske radnje	"	60.000—
5. Krovarske radnje	"	12.000—
6. Limarske radnje	"	43.200—
7. Stolarske radnje	"	96.000—
8. Tvrđi podovi	"	30.800—
9. Traverze, željezni stupovi, zakovani željezni nosioci i saponi	"	110.500—
10. Bravarske radnje te željezni krovovi i umjetne bravarske radnje	"	74.200—
11. Željezne rolete	"	5.900—
22. Ličilarske radnje	"	15.600—
13. Staklarske radnje	"	42.550—
14. Slikarske radnje	"	11.500—
15. Dekorativne kiparske radnje	"	17.200—
16. Figuralne kiparske radnje	"	6.450—
17. Tapetarske radnje	"	9.650—
18. Drvene rolete prozora	"	6.300—
19. Pockaljane zemljane peći	"	8.550—
20. Željezne peći	"	3.900—
21. Peći za grijanje plinom i plinske cijevi	"	800—
22. Centralno grijanje parom	"	13.000—
23. Bakreni kotlovi za praonice	"	450—
24. Vodovodske radnje	"	27.350—
25. Trotoarske radnje	"	4.350—
26. Uredba električke rasvjete	"	114.400—
27. Gromovodi	"	750—
28. Kućni brzozavi	"	2.500—
29. Tresori	"	22.250—
30. Razno	"	5.150—
Ukupno Kruna		1,260.000—

Pošto iznaša zagradjena ploha zgrade u prizemlju 3000 m² a u drugom katu 2380 m², to je popriečna zagradjena ploha 2690 m², pak stoji prema tomu kod prije iskazanih kruna 1,260.000 cjelokupnog gradjevnomu troška 1 m² zagradjene plohe 468-40 kruna tro- dotično četverokatne palače I. hrvatske štedionice, jedan četvorni metar gradilišta pako stajaše 123-64 kruna. Priloženi floris, razsjek i pogled glavne fačade palače predočuju jasno razdiobu prostorija i visinu istih.

* * *

Priznanje, koje je pisac ovih redaka stekao u javnosti i novinama a napose od štovane gospode kolega u društvu hrvatskih inžinira i arhitekta u Zagrebu, najljepša mu je zadovoljština za uloženi trud oko arhitektonskoga djela, koje neka Svevišnji dugo uzdrži da rijesi glavni naš krasni Zagreb!!

Jos. pl. Vancaš.

Društvene vijesti.

Zapisnik

sjednica upravnog odbora održavana 22. lipnja 1900.

Predsjednik: K. Bedeković. Tajnik: J. Stanisavljević.

Prisutni:

Ggi odbornici: Hermann, Holjac, Hönigsberg, Chvála, Kondrat i Pilar. Gosp. Kolar kao gost.

Čl. 1. Čita se zapisnik sjednice od 5. svibnja 1900.

Ad. 1. Ovjerođen bez primjetbe.

Čl. 2. Čita se zapisnik plenarne sjednice od 35. svibnja 1900.

Ad. 2. Ovjerođen bez primjetbe.

Čl. 3. Čita se po plenarnoj sjednici od 25. svibnja 1900. izpravljena osnova predstave društva inžinira i arhitekta na visoku